Nr 23.

Ankom till Riksdagens kansli den 6 mars 1911 kl. 12 m.

Utlåtande, i anledning af Kungl. Maj:ts proposition angående upplåtande af vissa områden från förra öfverstebostället Kastellegården nr 1 med underlydande i Göteborgs och Bohus län, jämte en i ämnet väckt motion. (1:a Afd.)

I en till Riksdagen den 23 december 1910 aflåten, till jordbruksutskottets förberedande granskning hänvisad proposition, nr 12, har Kungl. Maj:t under åberopande af bilagdt utdrag af statsrådsprotokollet öfver jordbruksärenden för samma dag föreslagit Riksdagen medgifva, att i statsrådsprotokollet uppräknade, å Hisingen belägna sexton torp och lägenheter under förra öfverstebostället 6 mantal Kastellegården nr 1 med Gullö, Rogille och Munkholmarna i Ytterby och Rödbo socknar af Göteborgs och Bohus län äfvensom sexton i statsrådsprotokollet jämväl omnämnda, å bostället belägna tomtplatser må hvar för sig med de i nämnda protokoll angifna områden från egendomen upplåtas enligt kungl. kungörelsen den 31 december 1909 angående förändrade grunder för åtgärder i syfte att åt mindre bemedlade och obemedlade bereda tillfälle att förvärfva egnahemslägenheter från vissa kronoegendomar och med iakttagande af de i kungl. brefvet till domänstyrelsen samma dag i fråga om tillämpningen af berörda grunder meddelade närmare bestämmelser, med skyldighet för köpare af sådant torp eller lägenhet att utan ersättning upplåta mark, som pröfvas erforderlig till utfartsväg från annat torp eller lägenhet till såväl allmän väg som Nordre älf.

Departementschefen har till förberörda statsrådsprotokoll i detta ämne anfört följande:

»Förra öfverstebostället 6 mantal Kastellegården nr 1 med Gullö, Rogille och Munkholmarna i Ytterby och Rödbo socknar af Göteborgs och Bohus län är genom domänstyrelsens kontrakt den 24 april 1890 för statsverkets räkning utarrenderadt på tjugu års tid till den 14 mars 1911 mot årligt arrende af 11,506 kronor. Vid en år 1908 å egendomen hållen uppskattningsförrättning för uppgörande af förslag till egendomens förnyade utarrendering har förslag väckts om afsöndring och försäljning af lägenheter från egendomen, och har domänstyrelsen underställt förslaget Eders Kungl. Maj:ts nådiga pröfning.

Af instrumentet öfver denna förrättning och öfriga ärendet rörande handlingar, däribland en af kommissionslandtmätaren Iwan Hedén år 1908 upprättad karta öfver egendomens inägor med beskrifning inhämtas, att egendomen är belägen vid Nordre älf, hvarest lastageplats finnes med regelbunden ångbåtstrafik på Kungälf och Göteborg, samt att Ytterby järnvägsstation ligger på egendomen på ett afstånd af 2 kilometer från åbyggnaderna.

Från egendomen hafva tidigare afsöndrats vissa områden till kyrkogård och skolhustomter för Ytterby församling äfvensom för järnvägens behof. Senast har Eders Kungl. Maj:t genom nådigt bref den 28 oktober 1910 på underdånig framställning af Ytterby församling med tillämpning af nådiga brefvet till domänstyrelsen den 11 maj 1910 angående afstående eller upplåtelse i vissa fall af mark från kronoegendomar medgifvit, att ett område af 32,8 ar, motsvarande del af ägofiguren nr 300 å kartan, finge på vissa angifna villkor till församlingen upplåtas för utvidgande af dess kyrkogård.

Efter frånräknande af berörda områden utgör egendomens areal 831 hektar 29,5 ar, däraf 340 hektar 33,3 ar tomter, trädgård och åker, 67 hektar 45,8 ar äng, 397 hektar 22,8 ar afrösningsjord och 26 hektar 27,6 ar impediment.

Å egendomen finnas fyrtiotre torp och lägenheter, hvaraf sexton äro belägna å Hisingen. Dessutom finnes en handelslägenhet i närheten af järnvägsstationen.

Uppskattningsmännen hafva ansett, att samtliga torp och lägenheter på Hisingen, hvilka till följd af älfven hade så dålig kommunikation med land, att dagsverken, särskildt vintertiden, endast med stor svårighet från desamma kunde utgöras, och som på grund af läge och beskaffenhet vore lämpliga för bildande af smärre självständiga jordbruk och egna hem, borde från egendomen afsöndras och hembjudas nuvarande innehafvarna till inlösen mot nedannämnda köpeskillingar.

Lägenhetens namn	Innehafvare	A Hedéns karta utmärkt med ägofigurerna nr	Areal enl. Hedéns karta			Saluvärde
			har	ar	kv.-mtr	Kronor
Stora Slätten	Christoffer Carlsson	1157—1165, 1165 a, 1166—1170, 1184 a, 1454—1458	8	75	70	3,110: —
Lilla Slätten	Anders Petter Aronsson	1171—1180, 1180 a, 1181—1185, 1459—1466	10	72	60	5,560: —
Älfudden	Augusta Beausang	1180 b, 1467	1	41	40	760: —
Stora Slätten nr 2	Olof Olsson	1186—1195, 1449—1453	9	42	20	4,015: —
Rosenberg	Johannes Andersson	1196, 1196 a, 1197—1210, 1438—1448, 1448 a	7	70	90	1,655: —
Tomtebacken	Olaus Olsson	1211—1224, 1493—1498	7	68	80	1,575: —
Gullö	Lars Olsson	1225—1243, 1243 a, 1244—1257, 1477—1492	19	24	70	5,490: —
Västra Brandenburg	August Pettersson Snar	1258—1261, 1365, 1366, 1369, 1369 a, 1370—1375	5	33	40	4,820: —
Backstugan å Västra Brandenburg	Maria Eliasdotter	1367, 1368	—	11	—	65: —
Östra Brandenburg	Manne Samuelsson	1262—1268, 1348—1364, 1375 a	6	08	50	3,350: —
Lilla Gullöslätten	Karl Alfred Bengtsson	1269—1278	3	28	70	1,825: —
Stora Gullöslätten	Samuel Edvardsson	1279—1310, 1310 a, 1311—1317	7	74	30	4,110: —
Hamburg	Bernhard Olsson	1318—1334, 1334 a, 1335—1347	7	15	20	3,800: —
Nybygget	Olof Olsson	1376, 1376 a, 1377, 1378, 1378 a, 1379, 1379 a, 1380—1393, 1393 a, 1468—1476	14	89	—	7,515: —
Askekärret	Gustaf Fredriksson	1394—1402, 1402 a, 1431—1433, 1433 a, 1434—1437	9	72	—	1,930: —
Gullöskog	Nils Johansson	1403—1430	9	47	60	1,765: —

Manbyggnaderna å lägenheterna Älfudden, Rosenberg, Östra Brandenburg, Stora Gullöslätten och Askekärret tillhöra lägenhetsinnehafvarna.

Eders Kungl. Maj:ts befallningshafvande, som icke haft något att erinra mot de sålunda föreslagna upplåtelserna, har meddelat lägenhetsinnehafvarna föreläggande att yttra sig, huruvida de önska lösa lägenheterna mot åsatta saluvärden, och hafva samtliga förklarat sig därtill villiga samt anhållit att få erlägga köpeskillingarna under loppet af tio år med en tiondel årligen.

Vidare hafva uppskattningsmännen föreslagit, att ett område invid Ytterby järnvägsstation, å kartan betecknadt med ägofigurerna nr 292, 293, 294 och 396 och innefattande en areal af sammanlagdt 2 hektar 20,57 ar, däraf 14,88 ar vägar och diken, måtte upplåtas till byggnadstomter för att bereda handlande, handtverkare och andra personer tillfälle till uppförande på fri grund af byggnader. Förslag till tomtindelning är inlagdt å särskild karta. Tomterna, som enligt beskrifningen till tomtindelningskartan hafva följande arealer, äro åsatta nedannämnda saluvärden.

Tomtnummer å kartan	Areal		Saluvärde
	Ar	kv.-meter	Kronor
1	9	85	445
2	9	85	445
3	13	63	560
4	13	63	545
5	13	63	520
6	11	55	430
7	9	68	370
8	9	68	370
9	11	55	460
10	11	55	475
11	20	80	790
12	11	53	495
13	11	53	495
14	11	53	495
15	17	85	805
16	17	85	625

Å tomten nr 11 finnes ofvan omtalade handelslägenhet, tillhörig skolläraren J. O. Lysén, och har Kungl. Maj:ts befallningshafvande hemställt, att Lysén måtte erhålla hembud å lägenheten för ett pris af 790 kronor samt att de öfriga tomterna finge utbjudas till försäljning emot åsatta saluvärden.

Domänstyrelsen har i underdånigt yttrande den 4 mars 1910 tillstyrkt bifall till de föreslagna försäljningarna.

Jag anhåller slutligen att få meddela, att domänstyrelsen på grund af nådigt beslut den 18 juni 1910 gått i författning om skötsel och vård af nu ifrågavarande egendom för tiden till den 14 mars 1912.

För egen del har jag intet att erinra mot ofvan berörda, af myndigheterna tillstyrkta upplåtelser från egendomen.» På grund häraf och under erinran, att Kungl. Maj:t i nådigt beslut förut samma dag funnit en utaf Alexander Andersson med flera torpare under egendomen hos Kungl. Maj:t gjord framställning om, bland annat, rätt till förvärfvande af vissa till egendomen hörande, å fastlandet belägna torp icke till någon vidare åtgärd föranleda, hade departementschefen hemställt om aflåtande af ifrågavarande proposition.

I detta sammanhang har utskottet till behandling förehaft den inom Andra kammaren af herr *G. Kronlund* väckta, till utskottet hänvisade motionen nr 77, däri hemställts, att Riksdagen ville i skrifvelse till Kungl. Maj:t anhålla, dels att Kungl. Maj:t täcktes låta utreda, huruvida och på hvilka villkor förra öfverstebostället Kastellegården nr 1 med underlydande om tillsammans sex mantal må i sin helhet eller till vissa delar uppdelas i hufvudsakligen småbrukslägenheter och upplåtas åt lämpliga och för egnahemslåns erhållande kvalificerade personer, med företrädesrätt till dylika lägenheters erhållande för nuvarande torpare å domänen eller deras afkomlingar, därest de i öfrigt befinnas lämpliga därtill, och dels att förenämnda kronodomän i afvaktan på denna utredning icke måtte på längre tid utarrenderas än som kan anses åtgå för denna utredning och åtgärder i öfrigt för domänens förenämnda uppdelning och upplåtelse. Motion.

Till stöd för sitt yrkande har motionären anfört följande:

»En undersökning af torparefrågan pågår ju för närvarande under officiell ledning och har väl närmast till mål att undersöka orsakerna till torpareklassens tillbakagång i vårt land och föreslå medel till deras undanröjande. Onekligen är denna klass den i socialt och ekonomiskt afseende mest tillbakasatta och efterblifna bland Sveriges arbetare; orsakerna till torpareklassens fattigdom och efterblifvenhet äro nog mångahanda, bland andra den på många håll nog ytterst betungande dagsverksskyldighet som ersätter det kontanta arrendet för torpen och som på många håll föranledt torpens affolkande. Jämväl på kronans utarrenderade domäner hafva vi synnerligen belysande exempel på dessa missförhållanden, och jag vill därvid särskildt framhålla den utarrenderade kronodomänen förra öfverstebostället Kastellegården, belägen i Bohuslän. Egendomen omfattar sex hela mantal och en areal af 832 har. Af denna areal brukas under hufvudgården 585 har, däraf åkerjorden utgör 224 har, till större delen synner-

ligen god jord, åkerjorden har ett förmånligt läge med gynnsamma dikningsförhållanden. Å egendomens öfriga areal, 247 har, finnas 43 torpare och backstugusittare, hvilka till arrendatorn af hufvudgården utgöra sina arrenden i dagsverken. Af torpen finnas 19 stycken på fastlandet och 14 stycken på Hisingen. Torpens innehafvare hafva tillsammans med backstugusittarne utgjort: de å fastlandet boende 3,330 mans- och 280 kvinnsdagsverken samt dessutom 225 hästdagsverken, och de å Hisingen boende tillsammans 2,710 mans- och 330 kvinnsdagsverken samt dessutom 375 hästdagsverken. Hufvudgårdens arrendator har sålunda af torparna och backstugusittarna å kronodomänen erhållit icke mindre än 6,040 mans- och 610 kvinnsdagsverken samt dessutom 600 hästdagsverken.

Vid den år 1908 företagna nya arrendeuppskattning å arrendatorns under eget bruk varande åker- och ängsmark, uppskattades 35,4 har åker till ett arrendevärde af 35 kronor per har, 36,4 har till 30 kronor per har, 88,1 har till 22 kronor, 64,3 har till 18 kronor, samt 33,7 har äng till 12 kronor, allt per har.

Med förhållandena fullt förtrogna personer meddela, att torpens jord är jämförlig med den del af hufvudgårdens jord, som af nämnden uppskattats till 18 kronor arrendevärde per har.

Såsom exempel på hvilka arrenden de särskilda torpen i dagsverksskyldighet utgjort till hufvudgården kan anföras att torpet Sparrås, som sedan 1889 innehafts af Alexander Andersson och hvars innehafvare själf äger åbyggnaderna å torpet, för en jordareal af 2,62 har åker och äng utgjort 100 mans- och 15 kvinnsdagsverken på egen kost eller, om dagsverken omvandlas i penningar efter ett värde af 2 kronor för hvarje mansdagsverke och 1: 25 för hvarje kvinnsdagsverke, efter hvilket pris torparna fått ersätta resterande dagsverken, har sålunda torparen utgjort ett arrende till hufvudgården af 218 kronor 75 öre eller omkring 84 kronor per har i årligt arrende; torpet Östra Porten, som sedan 1880 efter mannens död innehafts af hans änka och hvars åbyggnader ägas af innehafvaren, har för 4 har åker och äng utgjort 150 mans- och 20 kvinnsdagsverken eller efter förenämnda beräkningsgrund betalat ett arrende af 325 kronor eller således 81 kronor per hektar i årligt arrende; torpet Böcklegrind, hvars åbyggnader ägas af innehafvaren, har för 4,1 har åker och äng utgjort 100 mans- och 10 kvinnsdagsverken eller sålunda ett arrende af 212 kronor 50 öre eller omkring 50 kronor per har; torpet Stora Smällen för 7 har åker och äng 350 mans- och 30 kvinnsdagsverken eller 737 kronor 50 öre eller sålunda 108 kronor per har i årligt arrende; torpet Nya Smällen för 1,6 har 50 mansdagsverken eller således 60 kronor per har; torpet Västra Porten för 4,3 har 200 mans- och 20 kvinnsdagsverken eller

425 kronor och sålunda omkring 99 kronor per har, samt slutligen torpet Åberget, hvars innehafvare äger åbyggnaderna, för 4,5 har 212 kronor 50 öre eller sålunda 50 kronor per har.

Under 1880-talet voro arbetslönerna icke så höga, hvarför torparna ofta för fullgörandet af sin dagsverksskyldighet kunde hålla sig med dräng; vidare funnos då flera torp å domänen, hvarför arbetet icke behöfde blifva så jäktande och då dessutom de dåvarande arrendatorerna af hufvudgården, hvaraf den siste, numera aflidne öfverste Kilman, alltid ägnade sina torpare en human behandling och god omvårdnad, kunde torparna under denna tid hålla ut med den dryga dagsverksskyldigheten. Sedermera hafva arbetslönerna stigit i orten, så att man numera för fullgoda mansdagsverken måste betala 2 kronor och för kvinnsdagsverken 1 krona 25 öre, allt per dag.

Under sådana förhållanden var det ju gifvet, att dagsverksskyldigheten skulle blifva allt för tryckande för torparna; därtill kom deras osäkra ställning, arrendatorn kunde efter behag efter uppsägning skilja torparna från torpen, utan att staten hade någonting att säga beträffande sådana, hvarå kronan uppfört åbyggnader.

Då ingen utsikt till bättre villkor förefanns, började nu torparnas barn flytta bort, mest till Göteborg, tillika lämnade somliga torpare sina torp och afflyttade med barnen. Åtskilliga af torparna hafva fallit fattigvården till last.

Enligt upplysning af trovärdig person äro omkring en tredjedel af alla Ytterby kommuns fattighjon från Kastellegården och detta ehuru öfverste Kilman år 1891 gaf lifstidspension åt alla då ålderstigna och behöfvande på gården.

År 1900 gjordes från torparna till Kungl. Maj:t en framställning om lindring i deras hårda villkor, men denna anhållan föranledde icke till någon åtgärd från Kungl. Maj:ts sida. Några år därefter beviljade Kungl. Maj:t *arrendatorn till Kastellegården tillika med andra kronoarrendatorer anstånd med arrendets erläggande. Torparna lämnades däremot ur räkningen.*

År 1907 framställde torparna till vederbörande myndighet en anhållan att vid arrendetidens slut, som skulle inträffa redan 1909, få antingen friköpa sina torp eller erlägga arrende för dessa direkt till staten.

Sedan denna begäran varit föremål för domänintendentens yttrande och af honom afstyrkts, har nämnda framställning icke hittills föranledt någon annan åtgärd från vederbörandes sida än att vid den år 1908 företagna nya arrendeuppskattningen å Kastellegården uppskattningsnämnden föreslagit en lindring i torparnas dagsverksskyldighet, hvarjämte nämnden

hemställt om försäljning af de å Hisingen belägna torpen, hvaremot torpen å fastlandet ansågos däremot böra bibehållas under hufvudgården.

Äfven efter den af uppskattningsnämnden föreslagna nedsättning i dagsverksskyldigheten blef denna dagsverksskyldighet synnerligen betungande för torparna. Om man jämför den föreslagna dagsverksskyldigheten med hvad arrendatorn enligt nya uppskattningen skall betala i arrende, framträder hårdheten för torparna desto tydligare.

Under det arrendatorn skall i arrende betala 35 kronor per har för den bästa jorden, 30 kronor för god jord och 18 kronor för sandmylla samt 12 kronor för äng, får exempelvis torpet Sparrås betala efter den senaste föreslagna lindringen och efter af mig förut gjorda beräkning af priset för dagsverken 67 kronor, Östra Porten 60, Böcklegrind och Åberget 50 kronor, Stora Smällen 74 kronor och Västra Porten 78 kronor, allt per har åker och äng.

Om man värderar dagsverksskyldigheten till gångbara priser, utgöra i själfva verket torparna i dagsverksskyldighet till hufvudgården mer än hvad arrendatorn betalat i arrende för egendomen; arrendet har utgjort 11,506 kronor om året och är nu nedsatt till 6,000 kronor.

Vid betraktande häraf och då man dessutom vet, att staten genom laga af- och tillträdessyn 1890 ålades lösa till sig af afträdaren hus och öfverbyggnad för 64,755 kronor 20 öre, att arrendatorn vidare efter år 1906 uppfört nybyggnader för öfver 19,000 kronor mot afdrag på arrendet, att slutligen staten anslagit till uppförande af en nedblåst ladugård 1904 ett belopp af 30,806 kronor, kan man med skäl säga, att staten icke skördar någon mot egendomens värde svarande inkomst, utan att inkomsten af såväl hufvudgården som torparnes hårda dagsverksskyldighet till hufvudsaklig del kommer arrendatorn tillgodo.

Den lindring, som torparna enligt den nya uppskattningen skulle få, var alldeles för obetydlig för att utgöra en verklig lättnad i deras hårda villkor.

Med hänsyn till att uppskattningsnämnden föreslagit att torparna på Hisingen skulle få friköpa sina torp, aflämnade år 1909 torparna till Konungen personligen en underdånig anhållan, att de i likhet med torparna på Hisingen måtte få friköpa sina torp eller åtminstone få erlägga en skälig afgift direkt till staten.

I denna petition anföra torparna bland annat:

»År 1907 gjorde vi underdånig hemställan om, att, då vi icke längre sågo oss i stånd att fullgöra den tunga dagsverksskyldighet, som åligger oss, vi antingen måtte tillåtas friköpa våra torp eller betala för dessa skäligt arrende direkt till staten.

Genom kronobetjäningen fingo vi till svar, att vid en nyuppskattning skulle vår framställning tagas i öfvervägande.

Vid den värdering af Kastellegården, som nu skett, har också föreslagits, att torparna på Hisingssidan skulle få friköpa sina torp till egnahem, men att torparna på fastlandet fortfarande skola utgöra dagsverken till hufvudgården.

Visserligen är dagsverkenas antal för de flesta torparna något reduceradt, men med de höga arbetslöner, som nu äro och fortfarande torde förblifva rådande, är arrendeafgiften alldeles för hög».

Efter en beräkning af dagsverksskyldighetens värde omvandladt i penningar fortsätta torparna vidare:

»Då man tager i betraktande att torpen ligga i egendomens utkant och på dess sämsta åkerjord samt att för hufvudgården endast är föreslaget ett arrende af 35 kronor per har af bästa och 18 kronor af sämre beskaffenhet — om från 9,600 kronor drages värdet af 2,360 mansdagsverken à 2 kronor samt 280 kvinnsdagsverken à 1 krona 50 öre, tillhopa 5,140 kronor, så återstår för hela hufvudgården, trädgården oberäknad endast 4,060 kronor, hvartill får läggas gårdens skatter och möjligen blifvande byggnadsskyldighet, hvilket torde uppgå till bortåt 3,500 kronor, skulle i medeltal för har af hufvudgården betalas 34 kronor 50 öre, hvilket arrendebelopp således af nämnden anses vara skäligt för det stora jordbruket, så finner man det föreslagna beloppet för torparnes jord alldeles för högt tilltaget.

Att på ett jordområde af mellan 1,5 och 5,5 har hålla en lagstadgad dräng för dagsverkenas fullgörande är för oss en ekonomisk omöjlighet; att få våra barn att stanna hemma och göra dagsverksskyldigheten med utsikt att framdeles få öfvertaga torpen på samma hårda villkor, till hvilka kommer en hel del ytterst stränga bestämmelser, som arrendatorn i särskilda kontrakt ålagt oss, låter sig ej göra och vi önska dem ej heller en dylik lott.

Återstår då endast för oss att själfva utgöra våra dagsverken och låta våra egna torp blifva vanskötta med utsikt för oss, att då krafterna tryta få komma till fattiggården.

Det är tungt att se sig nödsakad skiljas vid den torfva, på hvilken de flesta af oss äro födda och på hvilken vi nedlagt så mycken möda. Tungt är också att se barnen lämna hemmet för att begifva sig antingen till städerna eller Amerika.

Detta skulle undvikas, om vi i likhet med torparna på Hisingssidan kunde blifva satta i tillfälle på lämpliga betalningsvillkor friköpa våra torp till egnahem eller, om detta ej låter sig göra, vi kunde få betala ett visst

arrende direkt till staten. Vi begära ej att få jorden, ehuru den ej är af gårdens bästa, till så lågt arrende per har, som föreslagits för hufvudgården, men vi önska att våra små områden måtte sättas till belopp, som äro oss möjliga att gälda».

Denna petition har för såvidt jag vet icke hittills föranledt till någon åtgärd.

De missförhållanden i afseende på dagsverksskyldigheten och torparnas ställning i öfrigt äro emellertid af den art, att de synas mig påkalla ett ingripande af statsmakterna ju förr desto hellre, såvida man icke ville se hela denna gamla torparestam drifvas från sina torp och sina gamla hem.

Jag har haft tillfälle att se ett af de vanliga kontrakten mellan arrendatorn och torparna. Enligt detta skall torparen fullgöra sina sommardagsverken mellan den 1 april och den 1 oktober, därvid inställa sig i arbetet $^3/_4$6 på morgonen och börja detsamma klockan sex, med $2^3/_4$ timmars rast skall arbetet fortsättas till klockan åtta eftermiddagen; vinterdagsverken börja $^1/_4$8 förmiddagen och fortsättas till dess mörkret hindrar arbetet, dock ej längre än till klockan sex eftermiddagen; under detta arbete åtnjutes en timmes rast. Kontraktet utsätter ingen giltighetstid för aftalet liksom icke heller någon uppsägningstid; kontraktet ålägger torparen att hålla sig själf med nödiga handredskap; det åligger slutligen torparen att fullgöra dagsverksskyldigheten med fullt arbetsför person, som af arrendatorn godkännes.

Missnöjet med dagsverksskyldigheten har vållat konflikter mellan torparna och arrendatorn, och förhållandet mellan kontrahenterna å ömse sidor förefaller icke vara synnerligen godt att döma af de vräkningsyrkanden, som af arrendatorn framställts mot torparna och backstugusittarna å egendomen.

Utan att vilja påstå att anledningarna till konflikterna uteslutande eller till största delen äro att söka hos arrendatorn, torde det, att döma af skriftväxlingen rörande vräkningsyrkandena, med något mera tillmötesgående och hänsynsfullhet från arrendatorns sida särskildt då det har gällt gamla ålderstigna vid egendomen och jorden under en stor del af sitt lif fästade personer, kunnat undvikas sådana ytterlighetsåtgärder som vräkningsyrkandena i allt fall innebära.

Jag skall lämna några exempel på de fall, där arrendatorn framställt ett dylikt vräkningsyrkande.

Ett sådant gällde torparen Berndt Andersson, innehafvaren af torpet Åberget.

Andersson, som är 72 år gammal, har i 44 år innehaft detta torp och

är äfven ägare till dess åbyggnader. I februari 1910 uppsade han kontraktet med arrendatorn af anledning att han icke ansåg sig i stånd att utgöra sin dagsverksskyldighet, enär hans hustru då var sjuk och alla hans fem barn lämnat hemmet. Dagsverksskyldigheten utgjorde såsom förut är nämndt 100 mansdagsverken och 10 kvinnsdagsverken för en areal åker och äng af $4^1/_2$ har. Arrendatorn har med anledning häraf sökt vräkning å Andersson; på samma gång har arrendatorn under förra året sått och skördat torpets jord utom en del däraf, som han utlegt mot 10 mansdagsverken per år, och själf har Andersson enligt icke motsagd uppgift utgjort $6^1/_2$ dagsverken för den tomtplats, hvarå han hade sitt boningshus.

Myndigheterna synas emellertid hafva behjärtat de ömmande förhållandena i denna sak och icke villfarit vräkningsyrkandet.

Äfven mot en annan torpare, Karolina Ingemarsson, som sedan länge efter mannens död varit innehafvare af torpet Böcklegrind, har arrendatorn yrkat vräkning.

Änkan Ingemarsson, som för en areal af 4,1 hektar åker och äng skolat utgöra 100 mansdagsverken och 10 kvinnsdagsverken men som tillika ägde åbyggnaderna å torpet, har åtskilliga gånger under 1909 på tillsägelse uraktlåtit fullgöra dagsverken på de dagar, som arrendatorn bestämt, och häftade under nämnda år i rest på sin dagsverksskyldighet å fyra dagar sju timmar.

Karolina Ingemarsson hade visserligen två fullvuxna söner och tvenne döttrar i hemmet, men dessa måste tidtals söka arbetsförtjänst för sin utkomsts skull utom hemmet och därtill kom, att ene sonen under år 1909 fullgjorde sin beväringsskyldighet.

Af skriftväxlingen i ärendet synes framstå, att hon för fullgörande af sin dagsverksskyldighet under samma år legt arbetare för ett pris af tre kronor om dagen samt att hon erbjudit tvenne arbetare fullgöra densamma samt att den resterande dagsverksskyldigheten uppkommit till följd af den tvingande nödvändigheten att använda tillgänglig arbetskraft för att bärga skörden å egen jord. Torpet ifråga födde enligt uppgift en häst samt två à tre kor.

I infordradt yttrande öfver vräkningsyrkandet säger domänintendenten att arrendatorn i denna sak har juridisk och sannolikt äfven moralisk rätt, äfven om han i föreliggande fall kräft vidtagande af en mera hänsynslös åtgärd än hvad under lugnare förhållanden varit välbetänkt. Vidare säger domänintendenten, att förhållandet mellan arbetsgifvare och arbetare å Kastellegården vore allt annat än godt; genom en energisk och under många år bedrifven agitation i förening med i många fall allt för tunga villkor hafva arbetarna hetsats upp; å andra sidan, fortsätter domänintendenten,

torde ej förbises, att den rest, hvarför hon, Karolina Ingemarsson, står till boks, är jämförelsevis obetydlig. Ehuru hela denna fråga synes röra sig om en obetydlighet, ligger dock ganska mycket under, tillägger domänintendenten.

Vräkningsyrkandet synes emellertid icke heller här hafva ledt till någon påföljd.

Mot en backstugusitterska Laurina Olsdotter, som i 31 års tid bebott sin innehafvande lägenhet och hvars man i lifstiden varit arbetare å egendomen, har äfven framställts yrkande om vräkning under senaste åren. Änkan Olsdotter har efter mannens död fått kvarsitta å lägenheten mot utgörande af 10 kvinnsdagsverken för ett halft tunnland jord, hvarå födts en ko. Slutligen har samma yrkande framställts mot backstugusitterskan Petronella Hansson; denna är född 1838 och har sedan länge bebott den lägenhet, hvarifrån hon nu skolat vräkas. Anledningen synes bland annat hafva varit att hon innehyst obehöriga personer.

Dessa ha emellertid utgjorts af nära släktingar. Enligt hennes egen utsago skulle arrendatorns vräkningsyrkande hafva vidtagits bland annat därför att de hos henne inneboende personer vägrat arbeta å egendomen.

De närmare omständigheterna i fråga om dessa vräkningsfall kunna inhämtas af handlingar hos kungl. domänstyrelsen.

Reflektionerna angående dessa vräkningsyrkanden göra sig själfva och få sin belysning af domänintendentens här ofvan åberopade yttranden.

Själf synes arrendatorn å hufvudgården sitta med jämförelsevis gynnsamma villkor från statens sida; han har ju till och med såsom förut framhållits beviljats lindring i villkoren genom anstånd med arrendets inbetalande; likväl är han färdig att till det yttersta uttaga de så betungande skyldigheter, som åligga hans torpare och underlydande och att i annat fall vräka dem från hus och hem. Särskildt hårdhändt synes detta förfarande vara gentemot en torpare, som setat på sitt torp i 44 år och nu vid 72 års ålder, utsliten och utsläpad, ensam och med en sjuk hustru och med alla barnen ur hemmet sett sig hotad med att drifvas från sitt hem och ställas på bar backe. När man läser domänintendentens yttrande beträffande vräkningsyrkandet mot Karolina Ingemarsson, kan man med skäl tycka att det hade varit mera öfverensstämmande med en statens ämbetsmans värdighet och saklighet, om han i sitt yttrande öfver vräkningsyrkandet mot Karolina Ingemarsson utelämnat insinuationen om den energiska agitationen och upphetsningsarbetet och i stället frågat sig huruvida man icke i den onaturligt höga dagsverksskyldigheten och endast och allenast i den kunnat finna en ursäkt för den jämförelsevis obetydliga rest i dagsverksskyldigheten, hvari Karolina Ingemarsson häftade till arrenda-

torn. Litet mera hjärta och sinne för hårdheten och det bekymmersamma läge, hvari torparna å egendomen befunnit sig, skulle måhända kunna föranleda domänintendenten till en något kraftigare opposition mot arrendatorns, såsom domänintendenten själf säger, hänsynslösa åtgärd i saken.

Vill man på allvar tänka på att göra något för förbättrandet af torparklassens ställning i vårt land, så synes mig att staten först och främst har skyldighet tillse det torparna å statens egna domäner icke lämnas åt sitt öde utan beredas tillfälle till en mera tryggad och mera självständig existens än hvad nu synes vara fallet å ifrågavarande kronodomän.

En ytterligare illustration på torparnas behandling å Kastellegården gifves däri, att de tvenne torpare, som deltagit i deputationen till Konungen för framlämnande af ofvanintagna petition, vägrats förlängning af torpkontrakten. För den ene torparen angafs orsaken vara just denna och för den andra att hans söner voro stolta. Den ene torparen tillhör en släkt, som sedan 1700-talet tillhört domänen och den andre torparen kom för 20 år sedan med nuvarande arrendatorns fader till Kastellegården efter att förut under hela sitt lif tjänat hos denne. Och ändock ondgör man sig öfver att missnöje och bitterhet griper deras sinnen, hvilkas lifsgärning så belönas.

Här förefinnes ett tillfälle för staten att räcka en hjälpsam hand åt en talrik torparstam, som segt har fasthållit vid det lilla hemmet och hvars arbete under långliga tider visserligen kommit arrendatorn i första hand men först och sist själfva kronodomänen och därmed äfven staten tillgodo. Nu hafva visserligen vederbörande myndigheter ifrågasatt, att en del torpare skulle berättigas friköpa sina torp, något som föranledt de torpare, hvilka icke tillämnats denna förmån, att hos Kungl. Maj:t göra framställning om att i likhet med öfriga torpare få lösa sina torp eller att i stället för dagsverksskyldighet få till staten erlägga ett bestämdt arrende, till och med öfverstigande det som vederbörande hafva ansett böra åsättas hufvudgården.

Gentemot ett bifall till denna framställning har invändts, att hufvudgården under sådana förhållanden blefve omöjlig att bruka, och att, om densamma styckades, dyrbara hus blefve utan användning.

Beträffande det första skälet må framhållas, att om hufvudgården icke under sådana förhållanden kan utarrenderas ens till det pris per hektar, som torparna anse sig kunna betala, ja icke ens till något pris, ehuru till hufvudgården hör domänens utan tvifvel bästa jord, pekar detta förhållande med all tydlighet på, att det skulle vara till större fördel för staten äfven ur ekonomisk synpunkt att uppdela domänen i småbruk. Hela denna kronodomän synes mig vara till sådant ändamål synnerligen lämplig till

följd af sitt läge invid Bohusbanan endast tvenne mil från Göteborg, sin goda jord och de extra arbetstillfällen, som synbarligen kunna förefinnas vid i närheten belägna industrier.

Hvad vidare angår att dyrbara hus blefve utan användning, så har ju redan framhållits hvad byggnadsskyldigheten å denna domän under de sista 20 åren kostat staten. Staten har ju fått lösa till sig af afträdaren hus och öfverbyggnad för 64,755 kronor 20 öre, vidare har arrendatorn under samma tid uppfört nybyggnader för öfver 19,000 kronor mot afdrag å arrendet. Dessutom har staten år 1903 till uppförande af en nedblåst ladugård anslagit ett belopp af omkring 30,000 kronor. I fråga om sistnämnda post torde böra anmärkas, att äfven oafsedt olyckshändelsen med ladugården densamma ändock under alla förhållanden skolat nybyggas och att kostnadsförslag härå till belopp af 35,900 kronor redan finnes uppgjordt. Tillika förestå nybyggnader under närmaste tiden till ett belopp af, som jag hört uppgifvas, omkring 70,000 kronor; det årliga arrendet utgör såsom förut nämnts 11,506 kronor, och för arrendeåret 1911—1912 6,000. Då egendomen är taxeringsvärderad för närmare 300,000 kronor, torde lätt inses, att nettobehållningen af de senaste 20 årens arrendebelopp icke utgör någon lysande affär för staten.

Med hänsyn till denna domäns för egnahemslägenheter synnerligen fördelaktiga läge, borde staten kunna med fördel och med goda utsikter om framgång göra ett effektivt försök till planläggning af en egnahemskoloni. Ett hundratal egnahem skulle här kunna uppstå. De torpare, som hos Kungl. Maj:t gjort framställning att få lösa till sig torpen eller att i stället för dagsverksskyldighet få till staten erlägga ett bestämdt arrende, ha i allmänhet stora familjer och vuxna barn (se bil. 1). Då dessa till vuxen ålder kvarstannat å fädrens torp, torde de nog också kunna antagas vilja ännu hellre kvarstanna där såsom egna brukare, därest tillfälle därtill kunde beredas dem. En del af hufvudgården skulle ju kunna bibehållas odelad och därå en mönstergård upprättas för att vara till ledning och föredöme för öfriga småbrukare.

Hvilketdera af de tvenne förutnämnda alternativ: friköpning af torpen eller deras upplåtelse på arrende borde tillämpas vid en blifvande styckning och delning af domänen, torde ju böra blifva föremål för en kommande utredning, dock synes mig här liksom i allmänhet upplåtelse mot äganderätt böra företrädesvis ifrågakomma. Åt en blifvande utredning torde också böra öfverlämnas frågan huruvida hela domänen lämpligen bör styckas och uppdelas i småbruk eller om ett bibehållande af hufvudgården ostyckad kan med ekonomisk fördel för staten åvägabringas samtidigt som torparnas framställning i det ena eller andra afseendet bifölles. Syn-

nerligen angeläget är, att denna frågas utredning och planläggning icke föregripes af något Kungl. Maj:ts beslut om förnyad utarrendering af Kastellegården på ytterligare 20 år.

Blir icke denna fråga med snaraste ordnad på ett för torparna tillfredsställande sätt, är det mer än sannolikt att dessa med sina familjer så småningom drifvas från torpen, antingen till städerna, industrien eller också till Amerika.

Det bästa egnahemssträfvandet synes mig väl vara att vid jorden söka bibehålla dem, som där äro födda och som förstå jordbruket och landsbygdens enkla förhållanden. Att först genom en olämplig jordpolitik drifva folk från landet till städer och industricentra eller Amerika, för att sedan, då de erhållit andra vanor och behof, genom hvarjehanda åtgärder få dem åter till landet, är väl dock att börja i galen ända.»

De vid motionen fogade bilagorna äro bifogade jämväl detta utlåtande och betecknade med samma nummer som i motionen.

Utskottet.

Af hvad i ärendet förekommit torde framgå, att efterfrågan å småbrukslägenheter å ifrågavarande kronoegendom ingalunda motsvarars af de de af Kungl. Maj:t, på grund af senaste arrendeuppskattning af egendomen föreslagna lägenhetsupplåtelserna. Vid berörda uppskattningsförrättning, som verkställdes år 1908, lände till efterrättelse de i kungl. brefvet till domänstyrelsen den 25 september 1896 meddelade bestämmelser att tjäna till efterrättelse i fråga om lägenheters upplåtande från kronans jordbruksdomäner. Hade däremot vid tillfället kunnat tillämpas de af 1909 års riksdag antagna genom kungl. kungörelse den 31 december samma år meddelade förändrade grunderna för åtgärder i syfte att åt mindre bemedlade och obemedlade bereda tillfälle att förvärfva egnahemslägenheter från vissa kronoegendomar, med hvilka förändrade grunder afsetts, bland annat, att bereda ökade tillfällen till lägenhetsförvärf från kronoegendomar, föreställer sig utskottet — som emellertid anser sig icke kunna dela den af motionären framkastade tanken på hela egendomens omedelbara uppdelande i lägenheter — att uppskattningsförrättningens resultat i afseende å lägenhetsupplåtelserna skulle blifvit mera omfattande. Då nu ifrågavarande egendom torde vara i flere hänseenden väl lämpad att därå skapa egna hem, finner utskottet en med hänsyn till nu gällande grunder för lägenhetsupplåtelser företagen förnyad uppskattning af egendomen vara synnerligen önskvärd, hvadan utskottet icke tvekar att föreslå Riksdagen att hos Kungl. Maj:t göra framställning i sådant syfte. Därigenom komme ock motionärens önskemål, beträffande de blifvande lägenhetsinnehafvarnas personer, att vinna beaktande, då ju efter en förnyad

arrendeuppskattning hvarje lägenhetsupplåtelse af ifrågavarande slag från egendomen måste i allo ske jämlikt förenämnda förändrade grunder.

Med ofvan angifna uppfattning har utskottet gifvetvis icke något att erinra mot Kungl. Maj:ts förevarande proposition i hvad densamma afser att medgifva innehafvarna af egendomens å Hisingen belägna torp och lägenheter rätt att friköpa desamma. Då emellertid, efter en ny arrendeuppskattning, väl skulle kunna finnas lämpligt att upplåta lägenheter, särskildt de nu befintliga torpen jämväl å egendomens å fastlandet belägna hufvuddel samt, till grund för samtliga lägenhetsupplåtelser från egendomen torde för åstadkommande af full enhetlighet och likformighet i sätt och villkor därför, böra läggas en och samma nppskattning, har utskottet ansett sig för nämnda ändamåls vinnande nu böra afstyrka bifall till Kungl. Maj:ts framställning i berörda del.

På grund af hvad ofvan anförts och då ett uppskof med afgörandet af frågan om lägenhetsupplåtelser från egendomen gifvetvis torde medföra jämväl uppskof med egendomens förnyade utarrendering på vanlig tid, får utskottet, under uttalande af sin förväntan, att ifrågavarande angelägenhet blefve snarast möjligt på ett tillfredsställande sätt ordnad, hemställa,

att Riksdagen med afslag å Kungl. Maj:ts förevarande proposition må, i anledning af herr Kronlunds ifrågavarande motion, i skrifvelse till Kungl. Maj:t anhålla, att Kungl. Maj:t täcktes, efter verkställd ny uppskattning af förra öfverstebostället Kastellegården nr 1 med underlydande i Göteborgs och Bohus län samt förebragt utredning i öfrigt, taga under öfvervägande i hvad mån från egendomen må kunna upplåtas egnahemslägenheter, samt därefter för Riksdagen framlägga förslag i ämnet.

Stockholm den 28 februari 1911.

På jordbruksutskottets vägnar:

THEODOR ODELBERG.

Reservation

af herrar *A. T. Odelberg, P. Paulson, E. A. Lindblad, Aaby A. W. Ericsson,* grefve *A. H:son Wachtmeister, H. Andersson* och *A. Magnusson,* hvilka ansett, att utskottets yttrande och förslag bort hafva följande lydelse:

Till en början vill utskottet meddela, att utskottet varit i tillfälle att taga del af handlingarna i det af departementschefen i sammanhang med ämnet för ifrågavarande proposition omnämnda ärende angående framställning af torparen Alexander Andersson m. fl. om upplåtelse af egendomens å fastlandet belägna torp, hvilken framställning, ehuru till affattningen på flera punkter afvikande från den af motionären återgifna petitionen, dock synes vara med denna identisk. Enligt handlingarna i ärendet, som efter vederbörligen förebragt utredning ej föranledde till någon Kungl. Maj:ts vidare åtgärd, har yttrande afgifvits af, bland andra, domänintendenten i Göteborgs och Bohus län, af hvilket yttrande utskottet tillåter sig att här återgifva följande:

»Förra öfverstebostället Kastellegården är beläget — — — — — —

Egendomens hela areal uppgår till — — — — — — — — — —

— —

Underhafvande utgöra nu på egen kost 6,040 mansdagsverken, 610 kvinnsdagsverken och 600 hästdagsverken, hvilka sistnämnda dock ej på många år uttagits.

Egendomens jordmån är i allmänhet bördig, och gäller detta omdöme såväl hufvudgården, som är fullständigt täckdikad, som torpen.

Nuvarande arrendet är 11,506 kronor jämte 650 kronor i s. k. byggnadsbidrag. Egendomens taxeringsvärde uppgår till 286,000 kronor. Nu löpande arrendeperiod utlöper den 14 mars 1911.

Vid den arrendeuppskattning, som förlidet år den 10, 11 och 12 september ägde rum å egendomen, hade uppskattningsmännen att på grund af Eders Kungl. Maj:ts nådiga bref den 25 september 1896, angående bestämmelser att tjäna till efterrättelse i fråga om lägenheters upplåtande från kronans jordbruksdomäner, taga under ompröfning, huruvida särskilda omständigheter, som kunna göra egendomens styckning till smärre lägenheter lämplig, förefunnos, eller om afsöndring från egendomen af mark till dylika lägenheter kunde utan skada eller olägenhet för densammas skötsel äga rum. Då därjämte Eders Kungl. Maj:ts domänstyrelse i skrifvelse den 22 juni 1904 fästat uppmärksamheten å nödvändigheten af ett sorgfälligt tillvaratagande af alla de tillfällen, då jämlikt förberörda nådiga bref upplåtelse af egnahemslägenheter må kunna äga rum, samt jämväl ansökningar i ifrågavarande syfte förelågo såväl från egendomens torpare

som utomstående, hade uppskattningsmännen all anledning att egna lösandet af dessa spörsmål den mest samvetsgranna uppmärksamhet.

Hvad då först beträffar frågan om styckning af egendomen i sin helhet, tecknade uppskattningsmännen sig till minnes:

att denna egendom, som är rik på gamla, historiska minnen, är en af de värdefullaste jordbruksegendomar, som finnes i kronans ägo (näst förra öfverstebostället Tommarp i Kristianstads län lämnar den för närvarande det högsta arrendet),

att densamma med sin af naturen bördiga och välskötta jord samt sina tillväxande skogskulturer sedan länge ansetts som ett mönsterbruk i sin bygd,

att flertalet af de vid hufvudgården befintliga åbyggnaderna äro hållbara, ändamålsenliga och i afseende å storleken afpassade efter den nuvarande arealen,

att egendomens jordmån är så styf och tungbrukad, att den ej med fördel kan till erforderligt djup bearbetas med de fåtaliga och i allmänhet svaga dragare, som stå småbrukare till buds, samt

att ett så stort antal mindre jordbruk, som vid styckning skulle uppkomma, med ganska stor visshet ej kunde beräknas att finna köpare, om de på en gång utbjödos till salu.

— —

Med hänsyn tagen till dessa förhållanden ansågo sig uppskattningsmännen ej äga rätt att föreslå styckning af egendomen.

I fråga åter om att gå torparnes önskningar till mötes genom att skilja torpen från hufvudgården antingen genom afsöndring eller genom upplåtelse såsom självständiga arrenden hyste uppskattningsmännen, med bortseende från den sistnämnda åtgärden, hvilken torde sakna stöd i gällande författningar, den meningen, att endast de å Hisingen belägna 14 torpen och 2 lägenheterna, hvilka tillhöra en annan socken och ett annat härad än hufvudgården och skiljas därifrån af den breda och strida älfven, hvilken vid många tillfällen, i synnerhet vid isgång, är lifsfarlig att passera, kunde utan synnerlig skada eller olägenhet för hufvudgården afsöndras från densamma för att upplåtas till egna hem.

Rörande torpen å fastlandet voro uppskattningsmännen af den meningen:

att om torpare ej finnas å egendomen, måste de ersättas af statare, för hvilka nya bostäder måste uppföras,

att uppförandet af nya arbetarebostäder, afsedda att inrymma så många statarefamiljer, som oundgängligen erfordras för att ersätta de genom

torpens frånskiljande förlorade dagsverkena, skulle komma att vålla kronan en högst afsevärd kostnad,

att torparesystemet afgjordt torde vara att föredraga ur såväl ekonomisk som social synpunkt framför stataresystemet, om torpare finnas att få, hvilket synes vara fallet å Kastellegården, och om nödiga byggnader antingen finnas eller för en måttlig kostnad kunna anskaffas, samt

att, om ej afgälderna bestämmas högre, än hvad rimligt och rättvist är, innehafvarne af torpen ej kommo i sämre ekonomiskt läge, än om de medgåfvos rätt att köpa torpen, i hvilket senare fall de hade att erlägga räntor, som sannolikt för de flesta vore svårare att åstadkomma än en måttlig dagsverksskyldighet.

Stödjande sig på dessa grunder ansågo sig uppskattningsmännen ej böra föreslå torpens å fastlandet skiljande från egendomen hvaremot de, med fästadt afseende å att de nu utgående afgälderna äro alltför betungande, vid föreslåendet af de prestationer, som under den kommande arrendeperioden böra af torparne utgöras, efter bästa förmåga sökte att å ena sidan tillvarataga kronans rätt och å den andra att ej lägga tyngre börda på innehafvarne af torpen, än hvad de utan svårighet förmådde att bära.

Under nu gällande arrendekontrakt utgöras af torparne å fastlandet 3,330 mans-, 280 kvinns- och 225 hästdagsverken, allt på egen kost. Under den kommande arrendeperioden är föreslaget, att hästdagsverkena skola helt och hållet bortfalla, samt att antalet mansdagsverken skall sänkas till 2,360, hvaremot antalet kvinnsdagsverken ej skulle undergå någon förändring i annan mån, än att nödig jämkning föreslagits de olika torpen emellan.

Man kan således säga, att de nuvarande afgifterna äro föreslagna att sänkas med mera än en tredjedel. Längre ansågo sig uppskattningsmännen ej äga rätt att gå, och torde ej med fog kunna påstås, att dessa afgälder äro mera betungande, än hvad rättvisa och billighet kräfver.

Ej heller torde kunna sägas, att den afgift, som för torparne är föreslagen under den kommande arrendeperioden, är för högt tilltagen i förhållande till det arrende, som är afsedt att utgå för hufvudgården. Vid en jämförelse bör nämligen afseende fästas vid, att torparne icke betala några skatter till stat och kommun, hvilka däremot måste af hufvudgårdens arrendator erläggas såväl för den jord, som han själf brukar som ock för torpjorden, att torparne erhålla en del förmåner såsom fri läkarevård m. m. på arrendatorns bekostnad samt framför allt, att dagsverkena icke kunna beräknas hafva det värde, som sökandena uppgifvit, nämligen 2 kronor för mans- och 1: 50 för kvinnsdagsverke.

Vid uppskattningen har värdet af mansdagsverkena beräknats till 1: 25 kronor och kvinnsdagsverkena till 1: — krona, och torde, så vidt jag har mig bekant, högre pris på torparedagsverken icke betalas på någon egendom i länet men väl lägre. Om hänsyn tages till, att dessa dagsverken i många fall utgöras antingen af mer eller mindre orkeslösa gubbar eller ock af ej arbetsföra ynglingar, samt att arbetstidens längd under de mörkaste vintermånaderna ej öfverstiger 7 timmar, torde det vid uppskattningen beräknade värdet ej kunna anses för lågt.

I sin till Eders Kungl. Maj:t ställda skrifvelse hafva sökandena uppgifvit, att det pris, som de få betala till arrendatorn för bristande dagsverken, är bestämdt till 2: — kronor för mans- och 1: 50 kronor för kvinnsdagsverke. Denna uppgift måste grunda sig på misstag, enär enligt upplysning från arrendatorn bristande mansdagsverken ersättas med 1: 75 kronor under sommarhalfåret och 1: 25 kronor under vinterhalfåret, eller i genomsnitt för hela året 1: 50 kronor. Sistnämnda belopp får ej heller anses såsom någon måttstock på dagsverkets värde, utan är snarare att betrakta som en öfverenskommen skadeersättning till arrendatorn för enstaka dagsverken, som han gått förlustig af i en måhända bråd tid.

För att belysa mitt påstående, att torparens ställning icke kommer att ställa sig sämre, om de fortfarande bruka sin jord mot dagsverksskyldighet i enlighet med det afgifna förslaget, vågar jag i underdånighet anföra nedanstående exempel:

Torpet Stora Ishällan nr 1, innehafvare August Persson.

Areal: 2,94,80 har tomter och åker, 0,39,80 har äng.

Årlig afgäld: 130 mans- och 10 kvinnsdagsverken på egen kost.

Byggnaderna ganska nya och i fullgodt stånd.

Jordmånen mycket god.

Efter ett värde af 1: 25 kronor för mans- och 1: — krona för kvinnsdagsverke utgör arrendet för torpet 172: 50 kronor.

»Skulle torpet komma att säljas, torde nedanstående värdesättning ej kunna sägas vara för hög:

Manhus, brandförsäkradt för	1,800 kronor	värderas till kronor	1,500: —
Ladugård » »	1,730 »	» » »	1,500: —
2,94,80 har tomter och åker à 600 kronor			1,768: 80
0,39,80 » äng à 200 kronor			79: 60
		Summa kronor	4,848: 40

Efter fem procents ränta å detta belopp blir arrendet för torpet 242: 42 kronor. Räknar man med så låg ränta som 4 procent, blir arrendet 193: 93 kronor, således äfven under sistnämnda förutsättning ej

oväsentligt högre, än om torparen fortfore att göra dagsverken, hvarjämte han dessutom får skatta för torpet, bidraga till underhåll af vägar, själf bygga, när så erfordras, själf bekosta sin läkarevård m. m.»

De nu föreliggande förslagen afse hufvudsakligen, motionärens alternativt hela ifrågavarande kronoegendoms uppdelning i småbrukslägenheter eller ock ett skiljande från egendomen af dess underlydande torp och lägenheter samt dessas upplåtande till småbruk antingen genom försäljning eller såsom självständiga kronoarrenden, och Kungl. Maj:ts dels försäljning till egna hem af egendomens å ön Hisingen belägna torp och lägenheter dels ock upplåtande med äganderätt till byggnadstomter af ett område invid den å egendomen belägna Ytterby järnvägsstation.

Beträffande frågan om egendomens totala uppdelande i smålägenheter finner sig utskottet böra bestämdt motsätta sig ett sådant förslag. Såsom domänintendenten i sitt ofvan återgifna yttrande antydt, finnas nämligen åtskilliga skäl för egendomens bibehållande ostyckad. Sålunda äro betydande belopp nedlagda i egendomens för storleken af dess nu enhetligt bedrifna jordbruk afpassade byggnader och hela egendomen är väl täckdikad, hvarjämte, enligt hvad utskottet erfarit, mycket arbete och penningar nedlagts å skogplantering af å egendomen befintliga kalmarker. Hvad sålunda gjorts för egendomens bebyggande och kultur skulle vid ett sönderdelande af densamma i smålotter blifva till stor del värdelöst. Gent emot ett åberopande af de befintliga dyrbara åbyggnaderna såsom ett skäl för egendomens bibehållande ostyckad har motionären framhållit, att under närmaste tiden förestode nybyggnader till ett belopp af omkring 70,000 kronor. Med anledning häraf anser utskottet sig böra meddela, att enligt det motionen i transsumt bilagda protokollet vid den 10—12 september 1908 hållen arrendevärdering af egendomen, hvilket protokoll varit för utskottet tillgängligt, uppskattningsmännen till uppförande under den kommande arrendeperioden genom arrendatorns föranstaltande på kronans bekostnad förordat ny- och ombyggnader till belopp af 73,526 kronor 41 öre, däraf 12,150 kronor för tre arbetarebostäder, behöfliga endast därest Hisingetorpen frånskildes egendomen, och 17,894 kronor 61 öre för nybyggnader å sistnämnda torp, därest desamma skulle framgent tillhöra egendomen, hvadan hela byggnadssumman skulle begränsa sig till, vid Hisingetorpens bibehållande 61,376 kronor 41 öre och i motsatt fall 55,631 kronor 80 öre, från hvilka båda belopp dock torde böra afräknas värdet, enligt uppskattningsinstrumentet 2,160 kronor, å nu befintliga byggnader, hvilka äro antingen afsedda att ersättas med nya eller icke vidare behöfliga. Nämnas må ock att i nybyggnadssumman ingå

17,878 kronor 68 öre för arbeten å fastlandstorpen. I afseende å den föreslagna styckningen af egendomen vill utskottet vidare meddela, att, enligt hvad inom utskottet upplysts, i närheten af och bättre än Kastellegården belägna större egendomar lära hafva med statsunderstöd inköpts och styckats i egnahemslägenheter, utan att dessa rönt åsyftad efterfrågan. Skulle, såsom domänintendenten ställt i utsikt, efter en eventuell styckning af Kastellegården, förhållandet blifva detsamma med denna nu synnerligen väl häfdade egendom, kunde med skäl befaras, att större eller mindre del däraf komme att under den mer eller mindre tillfälliga skötsel, som i väntan på köpare kunde den beredas, nedsjunka i vanhäfd. Slutligen torde vid bedömandet af frågan om egendomens delning eller bibehållande ostyckad ej lämnas utan afseende den stora betydelse för jordbruksnäringens och således äfven småbrukens utveckling ett rationellt skött storbruk otvifvelaktigt äger genom sin småbrukens ojämförligt öfverlägsna förmåga att upprätthålla och vidare utbilda näringens teknik samt i första hand tillgodogöra sig nya uppslag inom densamma. Nu ifrågavarande egendom är nämligen en af kronans största och bäst kultiverade samt mest välbelägna jordbruksdomäner, hvarför densamma i särskildt hög grad synes ägnad för nyss antydda uppgift.

Beträffande förslagen om upplåtande från egendomen af torp har utskottet med hänsyn till Hisingetorpens från hufvudgården afskilda läge och den däraf följande svårigheten för torparna att behörigen fullgöra sin dagsverksskyldighet funnit Kungl. Maj:ts förslag att till nuvarande innehafvarna afyttra dessa torp välgrundadt. Vidkommande de å fastlandet belägna torpen har utskottet däremot, då desamma synas vara nödvändiga för egendomens behöriga skötsel och med afseende jämväl å hvad domänintendenten i öfrigt därutinnan anfört, funnit sig böra afstyrka dessa torps skiljande från egendomen.

Hvad sålunda sagts om torpens behöflighet för egendomen skötsel gäller i all synnerlighet och utan gensägelse beträffande den närmaste tiden. Ty skulle, såsom motionären åstundar, samtliga torpen omedelbart afskiljas från egendomen blefve det, i brist på arbetarebostäder, för dess brukare hardt när omöjligt att hålla den för gården nödiga arbetsstyrkan. Under nämnda förutsättning blefve då den första åtgärden i afseende å gårdens förvaltning att uppföra sådana bostäder. Såsom ofvan nämnts uppgår kostnaden för de vid Hisingetorpens afskiljande erforderliga arbetarbostäderna till omkring 12,000 kronor, och vid samtliga torpens frånskiljande skulle kostnaderna för ändamålet säkerligen icke understiga 30,000 kronor. Under sådana omständigheter och då, som bekant, nybyggnader å statens jordbruksdomäner enligt gällande grunder för förvaltningen af

dessa domäner utföras af arrendatorn, hvilken därför erhåller ersättning genom motsvarande afdrag å arrendet, torde det vara synnerligen tvifvelaktigt, om fullgod arrendator kunde vid egendomens förestående utarrendering erhållas, då så stora byggnadsarbeten omedelbart förestode.

Som motiv för sitt synbarligen af varmaste medkänsla för de mindre lycktligt lottade i samhället framsprungna förslag om afskiljandet från egendomen af dess torp, har motionären hufvudsakligen åberopat torparnas svåra belägenhet till följd af rådande spändt förhållande mellan dem och egendomens nuvarande arrendator samt deras brydsamma, enligt deras egen uppfattning på dagsverksskyldigheten beroende ekonomiska förhållanden. Med hänvisning till hvad domänintendenten i ämnet anfört vill utskottet, som icke finner lämpligt att inlåta sig på undersökning af en enskild kronoarrendators och dennes torpares mellanhafvanden, beträffande dagsverksskyldigheten fästa uppmärksamheten på faran däraf, att torparnas ställning genom deras frigörande från hufvudgården skulle blifva, ehuru visserligen för självkänslan mera tilltalande, så dock ur ekonomisk synpunkt vida vanskligare, sedan de blifvit betagna möjligheten att genom personligt arbete efter hand utgöra besvär, onera, afgälder och hvad öfrigt må påhvila jorden. Ty den erfarenheten torde väl hvarje större eller mindre jordbrukare hafva gjort, att en naturaprestation är för landtmannen mindre betungande att fullgöra än en utbetalning i reda penningar. — Hvad särskildt beträffar torparnas ifrågasatta förvandlande till självständiga kronoarrendatorer torde här ej böra lämnas oanmärkt, det en sådan åtgärd i afseende å förvaltningen af kronans domäner innebure att ånyo inslå på en väg, som, enligt utskottets mening med fullt fog, för länge sedan frånträdts, bland annat genom Riksdagens allmänna medgifvande för Kungl. Maj:t att utan Riksdagens vidare hörande försälja de kronans hemman och lägenheter, för hvilka den årliga arrendeafgiften icke öfverstiger ett visst mindre belopp.

Af hvad sålunda anförts torde framgå, att utskottet för sin del icke kan biträda förevarande motion. Därmed vill utskottet dock ingalunda hafva sagt, att upplåtandet af egendomens å fastlandet belägna torp till självständiga småbruk skulle under alla förhållanden vara olämpligt. Sedan nödiga åtgärder för egendomens skötsel utan dagsverksskyldiga torp hunnit vidtagas samt någon erfarenhet kunnat inhämtas om huru Hisingetorpens friköpande utfallit, torde det måhända framdeles kunna finnas lämpligt att skilja större eller mindre del af fastlandstorpen från egendomen. För att emellertid ett sådant afskiljande, därest detsamma borde ifrågakomma, ej måtte uppskjutas för länge, vore önskligt, att egendomen

ej omedelbart utarrenderades på vanlig tid, tjugu år, utan endast för så lång tid, som kunde beräknas åtgå för ett sorgfälligt ordnande af nu ifrågavarande förhållanden vid egendomen, i hvilket afseende en tid af högst tio år torde vara tillfyllestgörande. Utskottet tvekar därför icke att föreslå Riksdagen att hos Kungl. Maj:t göra framställning i berörda syfte.

Äfven beträffande förhållandet mellan det för hela egendomen beräknade arrendet och torpens dagsverksskyldighet har utskottet trott sig böra göra en erinran. I fråga därom vill utskottet först och främst bestämdt uttala sig emot den mening, som motionären synes vilja göra gällande, att afgälderna för egendomen i dess helhet och för torpen skulle vid uppskattningen beräknas efter samma pris. Det förefinnes nämligen en bestämd skillnad mellan ändamålet för uppskattningen i det ena och det andra afseendet. För egendomen i dess helhet är uppskattningens ändamål att erhålla en riktig och antaglig utgångspunkt för kommande förhandlingar om arrendesummans storlek, hvilken, där optionsrätt begagnas, ej får sättas lägre än det uppskattade arrendevärdet men vid arrendeauktion kan drifvas upp ej oväsentligt därutöfver. Ändamålet med arrendeuppskattningen af hela egendomen är således i allmänhet att stadga ett minimibelopp af hvad egendomen må betinga i arrende. Uppskattningen af torpens afgälder afser däremot att bestämma ett maximum af hvad hufvudgården *får* uttaga af torpen. Arrendatorn kan sålunda icke kräfva mer af torpen än vid uppskattningen fastslagits men väl till följd af minskad efterfrågan å torpen eller af andra orsaker nödgas nedsätta sina fordringar å torpens innehafvare. Hvad som emellertid gifvit utskottet nyssberörda anledning till erinran emot den beräknade afgälden af torpen är allenast det förhållandet, att enligt de efter uppskattningsförrättningen af Riksdagen antagna nya skatteförordningarna äfven torpare nödgas betala särskild krono- och kommunalskatt och alltså någon jämkning af dagsverksskyldigheten kunde befinnas önsklig.

På grund af hvad sålunda anförts och då utskottet icke har något att erinra emot de af Kungl. Maj:t föreslagna tomtupplåtelserna å egendomen i fråga eller mot propositionen i ofvan icke berörda delar, får utskottet hemställa,

att Riksdagen må

I. bifalla Kungl. Maj:ts förevarande proposition; samt

II. med anledning af herr Kronlunds ifrågavarande motion i skrifvelse till Kungl. Maj:t anhålla, att Kungl. Maj:t i ofvan angifna syfte täcktes föranstalta därom, att vid nästinträffande utarrendering af förra öfverste-

bostället Kastellegården nr 1 med underlydande i Göteborg och Bohus län arrendet må få omfatta kortare tid än den i allmänhet gällande, och högst tio år,

samt af herr *A. H. Fahlén*

Det skulle här antecknas, att herr *E. G. H. Åkerlund* endast delvis deltagit i förestående ärendes behandling inom utskottet.

Bil. 1.

Nuvarande torpare, barn, dessas ålder, under Kastellegården.

Här nedan upptagas endast torpen på Inlandssidan, enär torpen på Hisingssidan äro föreslagna till försäljning.

Torpens namn	Torparnas namn	Antal barn	Barn, som ej uppnått 14 år	Utflyttade barn	Lägsta åldern	Högsta åldern	Anm.
Sparrås	Alexander Andersson	—	—	—	—	—	Ungkarl.
Stora Smällen	Otto Jonasson	9	4	3	6 år	27 år	
Nya »	Erik Fredriksson	8	5	—	5 »	20 »	
Västra Porten	Osk. Gustafsson	5	5	—	2 »	13 »	
Östra »	Josefina Andersson	6	—	2	16 »	29 »	
Enekullen	And. Johansson	7	3	1	3 »	19 »	
Böcklegrind	Karolina Ingemarsson	4	—	—	19 »	27 »	
Grinden	Axel Johansson	2	2	—	1/4 »	3 »	
Lilla Iskällan	Hilma Johansson	4	4	—	1 »	10 »	
Stora » N:o 1	Aug. Persson	4	—	3	19 »	29 »	
» » » 2	Johan Eliasson	9	4	—	2 »	24 »	
Stuberöd	Andreas Korneliusson	5	—	2	17 »	27 »	
Lilla Varberg	Gustafva Eriksson	7	—	5	30 »	44 »	
Stora » N:o 2	Erik Samuelsson	—	—	—	—	—	Ungkarl.
Västra Skansen	Karl Karlsson	5	—	1	15 »	30 »	
Lilla Runsvallen	Joh:s Olsson	2	—	—	16 »	24 »	
Stora »	Emil Johansson	6	5	—	1/4 »	15 »	
Åberget	Bernt Andersson	5	—	5	22 »	40 »	
Danmark	Alfr. Johansson	2	2	—	3 »	6 »	

De öfriga små backstugorna har jag ej upptagit, enär dessas jordområden äro så små, att ingen kan ens närmelsevis lefva på dem.

Anm. En del torpares barn, som varit utflyttade hafva kommit hem för att hjälpa sina föräldrar, nu sedan något hopp synts, att drägligare förhållanden skulle för dem inträda. De hänga i allmänhet rätt fast vid sin torfva och hoppas nu kunna få öfvertaga torpen som egna hem.

Troligt är också, att de allra flesta, om ej rent af alla, 73 nu hemmavarande barn skulle stanna vid jordbruket, om tillfälle bereddes dem därtill; åtminstone förklarade de detta själfva.

Bil. 2.

Utdrag ur protokoll fördt vid ordinarie kommunalstämma med Ytterby församling i skolhuset den 16 december 1909.

---

§ 9.

Stämman beslutade att uttala som en särskild önskan, att nuvarande torparna å Castellegården fick tillstånd af kronan att köpa eller arrendera sina torp därstädes, samt att en del af Castellegården styckas till jordbrukslägenheter.

Som ofvan
Axel Emanuelsson
St. ordf.

Justeradt:
C. A. Samuelsson.
J. A. Lysén.

Uppläst d. $^{19}/_{12}$ 09
betygar *Joh. A. Johansson.*

Rätteligen utdraget betygar
Axel Emanuelsson
Komm-st. ordförande.

Rätt afskrifvet bestyrker:
And. Karlsson.

Bil. 3.

Protokoll, hållet vid sammanträde den 10, 11 och 12 september 1908 å förra öfverstebostället Castellegården N:o 1 med Gullö, Ragille- och Munkholmarne, om tillsammans 6 mantal, i Ytterby och Rödbo socknar och Inlands Södra samt Västra Hisings härader af Göteborgs och Bohus län för arrendevärdering af egendomen.

Närvarande: undertecknad, t. f. domänintendent i länet samt biträdande uppskattningsmännen, f. d. riksdagsmannen m. m. Gustaf Mellin, utsedd af hushållningssällskapets förvaltningsutskott, och f. d. riksdagsmannen O. E. Gädda, utsedd af landstinget, hvarjämte dels jägmästaren i Bohus revir m. m. Viktor Hammarstrand och dels länsagronomen N. D. Lychou, den sistnämnde i och för uppgörande af förslag till nybyggnader å egendomen, biträdda vid förrättningen i enlighet med särskilda förordnanden, utfärdade af landshöfdingeämbetet i länet.

Egoområdets areal utgöres enligt förenämnda karta och beskrifning af	I eget bruk	Torp	Summa		
			I nya måttet	I gamla måttet	
	Hektar			Tnld	Kpld
Tomter	4,4000	6,2910	10,6910	21	20,96
Trädgård	1,9400	—	1,9400	671	26,92
Åker	224,3370	105,3780	329,7150		
Äng	33,7530	33,8270	67,5800	136	28,75
Afrösningsjord	298,3130	99,2060	397,5190	805	8,43
Impediment	22,4610	2,7320	25,1930	51	1,09
Summa	585,2040	247,4340	832,6380	1,686	22,35

Härefter enades uppskattningsmännen om följande

Yttranden och förslag.

10. I afseende å egendomens torp, lägenheter och backstugor föreslås:

att de å Hisingen belägna torpen Stora Slätten, Lilla Slätten, Stora Slätten N:o 2, Rosenberg, Tomtebacken, Gullö, Västra Brandenburg, Östra Brandenburg, Lilla Gullöslätten, Stora Gullöslätten, Hamburg, Nybygget, Askekärret och Gullöskog, jämte backstugan vid Västra Brandenburg samt lägenheten Elfsudden afsöndras från egendomen och hembjudas innehafvarna till inlösen för bildande af smärre självständiga jordbruk;

att de å fastlandet belägna torpen Sparrås, Stora Smällen, Nya Smällen, Västra Porten, Östra Porten, Enekullen, Böcklegrind, Grinden, Lilla Iskällan, Stora Iskällan N:o 1, Stora Iskällan N:o 2, Stubberöd, Lilla Varberg, Stora Varberg N:o 2, Västra Skansen, Lilla Rundsvallen, Åberget och Danmark bibehållas såsom dagsverkstorp för att tillförsäkra egendomen nödig arbetsstyrka;

att innehafvarna af backstugorna vid Västra Porten, Petersburg, Lilla Stubberöd, Böcklet, Basta och Putten, belägna å fastlandet, samt Holmen, belägen å Ragilleholmen, må äga i sin lifstid och, om de äro gifta män, deras hustrur, så länge de lefva, sina lägenheter bibehålla och bruka mot utgörande till arrendatorn af här nedan föreslagna afgäld, börande vid deras frånfälle de å lägenheten befintliga byggnaderna ovillkorligen borttagas och jorden läggas till hufvudgården;

att alla dagsverken skola utgöras på egen kost;

att torparna ej hafva rätt att af arrendatorn erhålla dragare för torpens skötsel;

att arrendatorn såsom hittills må vara oförhindrad att i de kontrakt, som komma att med egendomens torpare upprättas, intaga den bestämmelsen, att de skola på egen bekostnad underhålla sina torp och hägnaderna däromkring; samt

att den årliga afgälden för egendomens torp, lägenheter och backstugor må bestämmas i enlighet med nedanstående tabell, i hvilken för jämförelses skull de nuvarande afgälderna äro upptagna och betecknade med rödt. I tabellen föreslås jämväl afgäld för de å Hisingen belägna torpen, för den händelse de ej komma att från egendomen skiljas.

N:o	A. Torpen å fastlandet	Tomt hektar	Åker hektar	Äng hektar	Nuvarande afgäld			Afgäld, som föreslås	
					mans-dagsv.	kvinns-dagsv.	häst-dagsv.	mans-dagsv.	kvinns-dagsv.
1	Sparrås	0,1050	2,3050	0,3180	100	15	—	78	15
2	Stora Smällen	0,3080	5,7670	1,3120	350	30	—	260	—
3	Nya Smällen	0,1100	1,2450	0,4190	50	—	—	26	10
4	Västra Porten	0,1860	3,6820	0,6690	200	20	—	156	20
5	Östra Porten	0,1300	2,7180	1,3570	150	20	—	104	20
6	Enekullen	0,1020	2,6020	2,1950	150	10	—	104	20
7	Böcklegrind	0,8080	3,1010	1,0710	100	10	—	104	—
8	Grinden	0,2370	2,4450	1,5200	100	10	—	104	—
9	Lilla Iskällan	0,1330	2,6070	0,6730	150	10	—	104	10
10	Stora Iskällan N:o 1	0,1240	2,8240	0,3980	200	10	—	130	10
11	Stora Iskällan N:o 2	0,2200	2,5880	0,6030	150	10	25	104	10
12	Stubberöd	0,2400	4,9270	1,8200	300	10	50	208	30
13	Lilla Varberg	0,1400	2,5730	0,8900	150	10	25	104	20
14	Stora Varberg N:o 2	0,1450	2,4200	0,8170	150	10	25	104	15
15	Västra Skansen	0,1970	5,0910	2,0010	300	10	50	208	20
16	Lilla Rundsvallen	0,1540	5,1220	2,2700	300	10	50	208	20
17	Stora Rundsvallen	0,0670	1,6100	1,1130	200	10	—	52	20
18	Åberget	0,0820	2,0500	2,5810	100	10	—	104	—
19	Danmark	0,0800	1,4480	0,0970	100	15	—	78	10
	B. Lägenheter och backstugor å fastlandet		Nuvarande kontant afgäld	Föreslagen kontant afgäld					
20	Handelslägenhet vid stationen		35: —	40: —	—	—	—	—	—
21	Smedsboställe vid Varberg		—	—	30	—	—	20	—
22	Backstugan vid Västra Porten		5: —	—	—	—	—	—	—
23	D:o » Petersburg		—	—	—	—	—	—	—
24	D:o » Lilla Stubberöd		—	—	—	—	—	—	—
25	D:o » Böcklet		—	—	—	30	—	—	20
26	D:o » Basta		—	—	—	10	—	—	—
27	D:o » Putten		—	—	—	10	—	—	10
	Summa å fastlandet		40: —	40: —	3,330	280	225	2,360	280

Härefter företogs den egentliga

Uppskattningen,

hvarvid ett visst arrendevärde per hektar åsattes den under eget bruk varande åkerjorden och ängsmarken, hvartill lades värdet af betet samt afkastningen af trädgården, skogen och torpen och beräknas sålunda:

35,4010 har åker à kronor 35: —		kronor	1,239: 03
36,4020 » » à » 30: —		»	1,092: 06
88,1510 » » à » 22: —		»	1,939: 32
64,3830 » » à » 18: —		»	1,158: 89
33,7530 » äng à » 12: —		»	405: 04
Betet		»	300: —
Afkastning af trädgården		»	200: —
D:o » torp och lägenheter:			
A. å fastlandet:			
2,360 mansdagsverken à 1: 25	kronor 2,950: —		
280 kvinns- » à 1: —	» 280: —		
kontant afgäld	» 40: —	»	3,270: —
B. å Hisingen:			
1,916 mansdagsverken à 1: 25	kronor 2,395: —		
295 kvinns- » à 1: —	» 295: —	»	2,690: —
		Summa kronor	12,294: 34

hvarför föreslås ett arrendevärde af *Tolftusen tre hundra (12,300) kronor.*

Skulle torpen å Hisingen komma att afsöndras från egendomen och försäljas, bör ofvannämnda arrendebelopp minskas med den från densamma utgående afgäld, kronor 2,690: 60, hvarför i så fall föreslås ett arrendevärde af i afrundadt tal *nio tusen sex hundra (9,600) kronor.*

Stockholm, Ivar Hæggströms Boktryckeri A. B., 1911.